

ХАЛҚАРО БАЗЕЛЬ ҚЎМИТАСИ ТАШКИЛ ТОПИШИ, РИВОЖЛАНИШИ ВА АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ

Абдуназаров Дилшода Ақромовна

ТДИУ мустақил тадқиқотчиси

E-mail: abdinazarovadilshoda91@gmail.com

ORCID: 0009-0008-1088-4467

Халқаро Базель қўмитаси (англ. *Basel Committee on Banking Supervision – BCBS*) банклар фаолиятини халқаро миқёсда мувофиқлаштириш ва уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш мақсадида ташкил этилган тузилма ҳисобланади. У 1974 йилда Жаҳон банки ва Халқаро валюта жамғармаси ҳамкорлигида ташкил этилган ва унинг штаб-квартираси Швейцариянинг Базель шаҳрида жойлашган Халқаро ҳисоб-китоблар банки (Bank for International Settlements – BIS) таркибида фаолият юритади.

Базель қўмитасининг асосий вазифаси – банк назорати соҳасида халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва банк тизимларини барқарорлаштириш учун тавсиявий стандартларни ишлаб чиқишдан иборат. Қўмита аъзо мамлакатлар марказий банклари ва назорат органлари иштирокида тузилган бўлиб, унинг қабул қилган тавсиялари мажбурий ҳуқуқий кучга эга бўлмаса-да, дунё бўйлаб кенг амалга жорий этилиб, халқаро молиявий тизимдаги рискларни камайтиришда муҳим ўрин тутаяди.

Базель қўмитаси томонидан ишлаб чиқилган энг асосий меъёрлар қуйидагилардан иборат:

1. **Basel I (1988)** – Банклар учун капитал етарлилигининг минимал талабларини жорий этиб, молиявий тизим барқарорлигини кучайтиришга қаратилган.

2. **Basel II (2004)** – Капитал етарлилигини ҳисоблашда хавфларга мос ёндашувни жорий этиб, унга устун тамойилини тақлиф қилди: капитал талаблари, назорат органларининг баҳоси, бозор интизоми.

3. **Basel III (2010–2017)** – 2007–2008 йиллардаги глобал молиявий инқироз сабақларидан келиб чиқиб, банклар учун янада қатъий ликвидлик ва капитал талабларини белгилади, шунингдек, контрциклик буферлар, системавий аҳамиятга эга банклар учун махсус талаблар жорий этилди.

Базель қўмитаси стандартлари банклар томонидан қабул қилинадиган хавфларни (кредит хавфи, бозор хавфи, операцион хавф) аниқлаш, баҳолаш ва бошқаришда замонавий ёндашувларни татбиқ этишга хизмат қилади. Шунингдек, бу қоидалар банк фаолиятини мониторинг қилиш, ҳисобот бериш, стресс-тестлар ўтказиш ва хавфни камайтириш бўйича амалий механизмларни ҳам қамраб олади.

Бугунги кунда қўллаб ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар Базель стандартларини тўлиқ ёки қисман жорий этган. Жумладан, Ўзбекистон

Республикасида ҳам 2020 йилдан бошлаб Basel II ва Basel III стандартларини босқичма-босқич жорий этиш ишлари амалга оширилмоқда. Бу эса миллий банк тизимини халқаро молиявий бозорлар талаблари билан уйғунлаштиришга хизмат қилмоқда.

Қўмитанинг асосий вазифаси — банк назорати органлари ўртасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлаш, молиявий инқирозларнинг олдини олиш, капитал етарлилиги ва хавфларни баҳолашнинг халқаро стандартларини ишлаб чиқишдан иборат. Ушбу қўмитанинг ривожланиши бир нечта босқичларга бўлинади.

Биринчиси, 1988 йилда қабул қилинган Basel I стандартлари бўлиб, унда банкларнинг капитал етарлилиги бўйича минимал талаб — капиталнинг рискка мослаштирилган активларга нисбатан 8% этиб белгиланган. Бу биринчи халқаро банк стандартлари бўлиб, глобал банк тизимида ягона ёндашувни жорий этди.

2004 йилда қабул қилинган Basel II стандартлари банкларнинг хавфни аниқлаш ва бошқариш жараёнларини тубдан такомиллаштирди. Унда уч устун — капитал талаблари, назорат жараёнлари ва бозор интизоми тамойиллари жорий этилди. Бу талаблар банкларнинг ички хавфни баҳолаш имкониятларини кенгайтди.

2008–2009 йиллардаги глобал молиявий инқироздан сўнг, 2010 йилда Basel III стандартлари ишлаб чиқилди. Унда ликвидлик кўрсаткичлари (LCR, NSFR), капитал буферлари, системавий муҳим аҳамиятга эга банклар учун алоҳида талаблар каби янгиликлар жорий этилди. Basel III талаблари молиявий тизимнинг янада мустаҳкам ва барқарор бўлишини таъминлашга қаратилган.

Сўнгги йилларда мазкур стандартларни янада кучайтириш ва аниқлаштириш ишлари олиб борилмоқда, ва улар баъзи экспертлар томонидан шартли равишда Basel IV деб ҳам аталмоқда. Шу тариқа, қўмита халқаро миқёсда молиявий барқарорликни таъминлашда, банк назоратининг самарадорлигини оширишда ва хавфларни камайтиришда ҳал қилувчи роль ўйнамоқда. Ушбу стандартларнинг ривожланиши миллий ва халқаро молия бозорлари интеграцияси учун мустаҳкам асос яратди.

Ўрганишлар ва таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, Халқаро Базель қўмитаси молиявий барқарорликни таъминлашда муҳим халқаро институтлардан бири ҳисобланади. Унинг ишлаб чиққан стандартлари ва тавсиялари глобал банк назоратининг ягона ёндашувини шакллантиришда катта аҳамиятга эга. Бироқ, амалиётда ушбу стандартларни қўллашда қатор муаммолар ва чегаралар кузатилмоқда.

Биринчидан, Базель қоидаларининг қўлланилишида давлатлар ўртасида ҳануз тўлиқ уйғунлик мавжуд эмас. Ривожланган мамлакатлар ушбу стандартларни тез ва самарали жорий қилган бўлса, ривожланаётган мамлакатларда техник, кадрлар ва молиявий ресурсларнинг етарли эмаслиги сабабли уларни тўлиқ амалга оширишда муаммолар мавжуд. Бу глобал молиявий барқарорликни таъминлашда ассиметрия юзага келишига сабаб бўлади.

Иккинчидан, Базель стандартлари асосан йирик ва кўп тармоқли банкларга мос келади. Кичик ва ўрта ҳажмдаги молия институтлари учун эса ушбу стандартлар жуда қийин, кўп ресурс талаб қилувчи ва бюрократик тўсиқларга

дуч келадиган жараёнга айланмоқда. Бу эса кичик банкларнинг бозорда рақобатбардошлигини пасайтиради.

Учинчидан, Базель талаблари асосида ҳисоб-китоблар юритиш ва ҳисобот бериш тартиблари мураккаб, ахборот технологияларига юқори даражада боғлиқ ҳисобланади. Айрим мамлакатларда, айниқса инфратузилмаси етарлича ривожланмаган давлатларда, реал вақтда хавфни баҳолаш ва ҳисобот тайёрлаш имкониятлари чекланган.

Тўртинчидан, Базель стандартлари барча мамлакатларда мажбурий эмас, балки тавсиявий характерга эга. Бу эса айрим давлатлар томонидан ушбу қоидаларни кечиктириб ёки қисман жорий этишга олиб келмоқда. Натижада, халқаро молия бозорларида шаффофлик ва барқарорликка таҳдидлар сақланиб қолмоқда.

Бешинчидан, жорий молиявий технологияларнинг (финтех, криптовалюталар, рақамли банклар) тез суръатда ривожланиши Базель стандартлари томонидан тўлиқ қамраб олинмаган. Мавжуд талаблар анъанавий банк моделларига мос келган бўлса-да, замонавий молия инновацияларини тартибга солишда етарли эмас.

Шу каби муаммолар Халқаро Базель қўмитаси фаолияти самарадорлиги ва унинг глобал таъсирини қисман чеклаб қўймоқда. Бу эса келгусида қўмита томонидан стандартларни янада соддалаштириш, мувофиқлаштириш ва ривожланаётган мамлакатлар шароитига мослаштиришни талаб этади.

Халқаро Базель қўмитаси томонидан ишлаб чиқилган пруденциал назорат стандартлари замонавий банк тизимининг барқарор ривожланиши, хавфларни минималлаштириш ва молиявий тизимнинг самарадорлигини таъминлашда муҳим омил сифатида хизмат қилмоқда. Ушбу стандартлар асосида капитал етарлилиги, ликвидлик, фаол ва пасив операциялар тузилиши, кредит хавфларини баҳолаш ва ички назорат тизимларини шакллантириш бўйича аниқ кўрсатмалар белгиланган. Шу билан бирга, Базель стандартлари халқаро молия бозорларида ягона ёндашувни вужудга келтириб, турли мамлакатлар банк тизимлари ўртасида мувофиқлашувни таъминлашга хизмат қилмоқда.

Бирок, ушбу стандартларни амалиётга татбиқ этишда қатор муаммолар ҳам мавжуд. Жумладан, айрим ривожланаётган давлатларда норматив базанинг етарли эмаслиги, техник салоҳиятнинг пастлиги, банк ходимларининг малакаси ва ахборот тизимларининг етишмаслиги туфайли Базель стандартларини тўлиқ жорий этишда қийинчиликлар кузатишмоқда. Шунингдек, Базель стандартларининг юқори мураккаблиги, айниқса кичик банклар учун юклама ҳисобланиб, амалий қўллашда уларга мослаштиришни талаб этади.

Шу сабабли, пруденциал назоратнинг самарадорлигини таъминлаш учун халқаро тажрибалардан келиб чиққан ҳолда, миллий шароитларга мослаштирилган ёндашувни ишлаб чиқиш, миллий регуляторлар ва банклар ўртасида яқин ҳамкорликни кучайтириш, шунингдек кадрлар салоҳиятини ошириш ва рақамли ҳисобот тизимларини жорий этиш долзарб аҳамият касб этади. Базель қўмитаси эса ўз навбатида, глобал банк тизимининг барқарорлиги учун фаолликни сақлаши ва янги молиявий инноватсияларга мослашган стандартларни яратиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Basel Committee on Banking Supervision. (1988). *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards (Basel I)*. Bank for International Settlements. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs04a.htm>
2. Basel Committee on Banking Supervision. (2004). *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework (Basel II)*. Bank for International Settlements. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs107.htm>
3. Basel Committee on Banking Supervision. (2011). *Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems*. Bank for International Settlements. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs189.htm>
4. Basel Committee on Banking Supervision (2011). *Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems*. Bank for International Settlements. www.bis.org
5. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. (2020). “Коммерция банклари фаолиятини пруденциал назорат қилиш қоидалари”. www.cbu.uz
6. CBU Annual Report 2023. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки йиллик ҳисоботи. www.cbu.uz
7. BIS. (2023). *Liquidity coverage ratio disclosure standards*. Basel Committee Publications. www.bis.org